

ADAM POTKAY

Istoria Bucuriei

DE LA BIBLIE PÂNĂ LA ROMANTISMUL TÂRZIU

MOLDOVA

ADAM POTKAY

ISTORIA BUCURIEI

Bucuria este o senzație de reuniune sau împlinire, de dorință suspendată cel puțin temporar, de un bine care tocmai se întâmplă pentru o clipită sau parcă urmează să se petreacă. În această carte foarte cuprinzătoare și cât se poate de originală, Adam Potkay explorează conceptul de bucurie delimitându-l de alte concepte înrudite ca, de exemplu, fericirea și extazul. El își propune să traseze istoria literară și intelectuală a bucuriei în tradiția occidentală așa cum apare la Aristotel, în Biblie și la trubadurii provenșali prin cultura contemporană, oprindu-se mai mult asupra operelor englezești și germane de la Reforma protestantă până la Romantism. Prin definirea interconexiunilor complexe dintre literatură, etică și religie, Potkay ne oferă interpretări originale ale unor texte de Spenser, Shakespeare, Fielding, Schiller, poeți romantici englezi, Wilde și Yeats. *Istoria bucuriei* va atrage atenția în mod deosebit specialiștilor care studiază perioada dintre Renaștere și Romantismul târziu, dar va trezi și interesul cititorilor interesați de schimbările de percepție asupra bucuriei de-a lungul timpului.

ADAM POTKAY este profesor de literatură engleză la Colegiul William and Mary, Virginia. El este autorul volumelor *Elocința în timpul lui Hume* (1994) și *Pasiunea pentru fericire: Samuel Johnson și David Hume* (2000).

Titlul original: *The Story of Joy. From the Bible to Late Romanticism*

Copyright©Adam Potkay 2007

The Story of Joy was originally published in English in 2007. This Romanian translation is published by arrangement with the Syndicate of the Press of the University of Cambridge.

Translation copyright©TipoMoldova, 2010

Toate drepturile pentru ediția în limba română a acestei cărți sunt rezervate Editurii TipoMoldova. Reproducerea parțială sau integrală a textului fără acordul scris al Editurii este interzisă și se va pedepsi conform legilor în vigoare.

Redactor coordonator: Roxana-Alexandra Costinescu

Redactor: *Aurel Ștefanachi*

Coperta: *Cristian Almășanu*

ISBN 978-973-168-166-5

Editura Tipo Moldova este acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (C.N.C.S.I.S.)

Iași, 2010

Tipo Moldova,

E-mail: office@tipomoldova.ro

Editura a depus toate eforturile pentru a se asigura că paginile externe de internet la care se face referire în această publicație sunt corecte și active la data tiparului. Cu toate acestea, Editura nu este răspunzătoare pentru paginile de internet și nu poate garanta rămânerea lor în funcțiune ori a conținutului acestora.

ADAM POTKAY

ISTORIA BUCURIEI

De la Biblie până la Romantismul târziu

Traducere din limba engleză de

*Dana Bădulescu
Oana Maria Petrovici*

Traducere revizuită de

Roxana-Alexandra Costinescu

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
<i>Mulțumiri</i>	14
<i>Introducere: Ce este bucuria?</i>	17
CAPITOLUL I	
<i>Bucuria religioasă: etica unității de la Biblie până la d'Aquino</i>	61
CAPITOLUL 2	
<i>Bucuria erotică – joi: tradiția trubadurilor</i>	91
CAPITOLUL 3	
<i>Teologia bucuriei și a lipsei bucuriei: de la Luther la Crusoe</i>	125
CAPITOLUL 4	
<i>Bucuria etică în perioada iluministă</i>	159
CAPITOLUL 5	
<i>Bucuriile de a face și a fi: Wordsworth și moștenirea sa victoriană</i>	197
CAPITOLUL 6	
<i>Bucuria și estetica: de la Coleridge la Wilde</i>	225
CAPITOLUL 7	
<i>Profeții postcreștine ale iertării și exaltării</i>	259
CAPITOLUL 8	
<i>Bucuria tragică și spiritul muzicii: Wagner, Nietzsche, Yeats</i>	305
CONCLUZIE: <i>Carierea bucuriei în secolul XX</i>	343

Prefață

Bucuria este încântarea minții în legătură cu un bine care tocmai se întâmplă pentru o clipită sau parcă urmează să se petreacă. Adesea ea reprezintă senzația de reuniune sau împlinire, de dorință suspendată cel puțin temporar. Bucuria este ceea ce simțim, și știm că simțim de vreme ce suntem ființe autoreflexive, în anumite situații, reale sau imaginare, în care ceea ce s-a pierdut s-a găsit, ce ne lipsea primim înapoi, ce ne sufoca dispare, ce ne dorim se ivește, sau ceea ce ne apare în cale ne satisface o dorință pe care nici nu știam că o avem.

În această carte prezint o istorie a bucuriei sau, ca să fiu mai clar, modurile în care bucuria a fost tratată în literatura și arta occidentală, în filozofie și religie, în psihologie și arta guvernării. Discursul despre bucurie trebuie, desigur, să aibă o bază afectivă, o stare mentală și chiar și fizică întrucâtva familiară tuturor, dacă nu chiar împărtășită de toți. Și totuși modurile și contextele particulare în care „bucuria” este exprimată contribuie și ele la experiența emoției. Antropologul cultural William Reddy susține că „Emoțiile sunt tipuri de gândire care se situează în afara limbajului, dar totuși participă îndeaproape la formularea enunțurilor”; „atunci când vorbim, despre emoțiile noastre, ele ne apar într-o relație specială, dinamică, cu ceea ce spunem despre ele”.¹ Termenii cu referire la emoții poartă și ei o încărcătură culturală. După cum scrie lingvistul Anna Wierzbicka, „ei reflectă și transmit anumite modele culturale, iar aceste modele, la rândul lor, reflectă și transmit valori, preocupări și cadre de referință ale societății (sau ale comunității lingvistice) în cadrul cărora s-au format”.² Emoțiile sau trăirile nu sunt doar componente constante ale psihologiei și fiziologiei umane, rețeaua de conexiuni *hard* din structura noastră ontologică. Ele capătă formă și din istorii: istoria fiecărui individ și

istoria culturală a fiecărui cuvânt care desemnează o emoție. Astfel, dacă luăm, de exemplu, sentimentul de dragoste, ceea ce iubește și va iubi mereu cineva anume depinde, în primul rând, de ceea ce o comunitate alege să numească dragoste (spre deosebire de posibili termeni antagonici de „dorință carnală” sau „prietenie”, de exemplu), și este condiționată mai departe de ceea ce comunitatea permite sau nu, ceea ce o anumită cultură tratează ca fiind familiar sau imposibil de imaginat cu privire la obiectul și expresia dragostei. Și ceea ce este valabil despre dragoste este, sper eu să demonstrez, valabil și în ceea ce privește bucuria.

Totuși, deși s-au făcut studii considerabile asupra modurilor bogate și mereu schimbătoare de exprimare a dragostei de-a lungul timpului – începând, în Occident, cu distincțiile de sorginte grecească dintre *eros*, *agapē* și *philia* – expresia bucuriei s-a bucurat de o atenție redusă în ultimii o sută de ani și chiar de mai puțină analiză.³ Dar bucuria este, poate, termenul cu cea mai mare încărcătură dintre toți. Și asta deoarece bucuria a fost folosită, într-un mod mult mai evident decât alți termeni referitori la emoții – chiar și decât dragostea, de care este destul de apropiat – ca un liant între emoții și *etică*. Deși așa s-au petrecut lucrurile, bucuria nu este, sau cel puțin nu în primul rând, un ideal etic: ea comportă un realism psihologic care nu este prezent în concepte abstracte universale cum sunt „virtutea” sau „răul” și ia forme diferite în viața fiecăruia. „Nu sunt oare felurile bucurii sfinte, eterne, infinite?”, întreabă un personaj dintr-o poezie a lui Blake, dându-și și răspunsul, „și fiecare bucurie este o Dragoste”. Din punct de vedere narativ, există tot atâtea feluri de dragoste și bucurie câte vieți omenești. Și totuși, poate să presupună, și de fapt așa și face, probleme etice elementare în privința binelui. Bucuria este o încântare a minții dacă ne gândim la un bine prezent sau care tocmai urmează să se întâmple și chiar dacă acest bine poate fi doar al cuiva în particular, el presupune și convingeri despre bine într-un mod mai general. Astfel, discursul bucuriei vine cu un alai de interpretări paralele și alternative ale scopurilor umane. Povestea bucuriei este, dintr-un punct de vedere, povestea binelui căutat prin mijloace afective.

Astfel, investigația mea pe tema bucuriei nu este până la urmă atât de diferită de studierea unui cuvânt-concept în aprofundarea paradigmatelor

etice și politice inaugurate de lucrarea lui Nietzsche *Despre genealogia moralei* (1887) și asociată mai recent cu istoricul gândirii politice, J. G. A. Pocock. Pocock își definește domeniul ca „istoria discursului”; eu mă concentrez pe evoluția istorică a *filologiei culturale* a unui singur cuvânt-concept. Nietzsche a explorat transferul chiasmatic de la etica păgână a „binelui” (autoafirmat, dominant) și „răului” (umil, subordonat) la etica iudeo-creștină a „binelui” (echivalentul „răului” păgân) și „răului” (echivalentul „binelui” păgân). El presupunea că nu există concepte abstracte independent de experiența noastră (nu există un „bine” real sau etern în afara noastră pe care să îl descoperim noi), ci mai degrabă că anumite sisteme etice sunt folosite în sprijinul unor anumite scheme de distribuție a puterii. Prin urmare, filologia lui Nietzsche urmărea un scop politic: el susținea că ființele umane excepționale, „supraoamenii” (sau „superoamenii”), ar trebui – pentru a mări potențialul general uman – să urmeze modelul vreunei versiuni păgâne a „moralității stăpânului” mai degrabă decât a „moralității slujitorului” de tip iudeo-creștin. Pocock, pe de altă parte, nu anunță nici un scop politic atunci când scrie istoria accepțiunilor conceptului de „virtute” politică așa cum au evoluat ele din antichitatea romană (centrată pe valoarea etică de *virtus*), în Renașterea italiană (*virtù*) până în Anglia din secolul XVII și începutul secolului XVIII (*virtue*).⁴ Și totuși, Pocock a vrăjit un număr de istorici și specialiști în literatură cu umanismul civic văzut ca un idiom moral la unison cu comunitarismul modern și renașterea filozofică a eticii virtuții.⁵ În același fel, *Istoria bucuriei* nu urmărește intensiv un program politic, dar și aici, inevitabil, pun anumite întrebări de natură etică și politică, mai ales pe aceasta: ce fel de lucruri ar trebui să ne bucure sau de ce fel de lucruri ar trebui să ne bucurăm noi în mod activ? În carte, reflectez asupra acestei întrebări în Concluzie. Și sper ca, în măsura în care prin istoria bucuriei urmăresc istoria binelui (percept), lucrarea mea va servi drept model pentru unificarea eticii, inclusiv a celei teologice, cu critica literară, în avantajul ambelor.

Mi-am intitulat cartea *Istoria bucuriei* din două motive legate între ele. În primul rând, eu examinez poveștile pe care le spunem noi despre bucurie, sau felul în care bucuria furnizează un motiv pentru a spune

povești. „Fiecare imagine spune o poveste”, după cum spune o veche zicală, dar la fel se întâmplă cu fiecare emoție.⁶ Atunci când ne bucurăm, trăim bucuria pentru sau întru ceva. Ca oricare altă emoție, bucuria are un „obiect” (ceea ce filozofii numesc, într-un sens tehnic, „intenționalitatea” ei), iar acest obiect implică un anumit tip de narațiune. Iată un exemplu simplu: „nu credeam că o să îmi mai văd fiul vreodată; eram deznădăjduit, nu-mi venea să mă ridic din pat dimineața; închipuie-ți bucuria mea atunci când, așa, din senin, el s-a ivit la ușa mea!” Alte povești în care bucuria joacă rolul principal sunt acelea despre comuniunea religioasă pe pământ și la sfârșitul imaginat al timpului; cele despre îndrăgostiți și despărțirile și regăsirile lor (sau, paradoxal, regăsirea-în-despărțirea lor); despre etică sau felul cum ar trebui să ne purtăm unii cu alții și cum știm ce se cuvine să facem; despre natură, considerată fie ca un întreg filozofic, fie ca un asortiment de mici viețuitoare; despre ființa adultă în relație cu copilăria sau cu divinitatea; în sfârșit, despre reacțiile noastre la forme estetice în care iau naștere aceste povești, sau la muzică (așa cum arată teoriile formulate de Schopenhauer) ca „reprezentarea” estetică a forței vitale înseși. În capitolele următoare mă voi referi la formele tuturor acestor povești.

Dar al doilea motiv pentru titlul meu, *Istoria bucuriei*, este că eu ofer și o istorie a bucuriei în tradiția occidentală, cu scurte digresiuni prin texte islamice și asiatică. Este în principal o istorie literară și intelectuală, deși într-o oarecare măsură una mai degrabă culturală, cu trimiteri la muzică, operă și film, politică și publicitate, memorii și revelații. Schița mea istorică se întinde de la Upanișade și Biblie prin cultura americană contemporană – închei cu o analiză a filmului *American Beauty* produs în 1999 – dar piesa centrală a cărții mele, cea mai detaliat lucrată, se referă la Marea Britanie și într-o mai mică măsură, la Germania, de la Reforma protestantă la Romantism.

Această concentrare reflectă teoria mea că Reforma protestantă a declanșat o preocupare fără precedent pentru bucurie și antonimul său (lipsa ei) ca teme explicite de teologie și omiletică. Luther și alți teologi protestanți din perioada modernă timpurie au îmbogățit sau au înlocuit în diverse moduri misticismul Tainei și al ritualului din Biserica Romano-Catolică cu un misticism al Sfântului Duh, iar primele „roade ale Duhului”

sunt, după cum spune Sfântul Pavel, „dragostea, bucuria și pacea” (Epistola către Galateni, 5, 22). De la Luther, prin operele lui Spenser și Donne, bucuria servește drept semn și asigurare a harului, în timp ce lipsa bucuriei indică absența Duhului. Lipsa bucuriei a ajuns să fie închipuită drept o amenințare atât la adresa vieții spirituale a individului, cât și la adresa bisericii naționale și a nou-apărutului stat-națiune.

În primii ani ai secolului XVIII, al treilea conte de Shaftesbury propunea o influentă filozofie a bucuriei etice opusă celei spiritual-creștine, una care aduna laolaltă multe reacții evanghelice negative și sintetice. Tocmai în relație cu aceste reacții, și mai ales cu o serie de ode evanghelice „Despre bucurie” (și despre „Melancolie”), trebuie să înțelegem cele mai cunoscute ode ale bucuriei în trecerea de la clasicism la romantism, cuvintele lui Schiller „o divină bucurie / ce purcezi din Elizeu,” și versurile lui Coleridge închinat bucuriei ca „duhul și puterea, / Pe care Natura ce se cunună ne-o dă nouă în dar / Un nou Pământ și un nou Cer, / Ne-nchipuit de cei purtați de pătimi și cei mândri.” Așa cum voi arăta în capitolele centrale ale cărții, traiectoria de la Reforma protestantă la Romantism în Anglia și Germania pot fi înțelese dintr-un punct de vedere drept modalități în formare în care scriitorii și alți artiști au formulat bucuria și *freude* în cadrul unei dialectici continue între sensurile religioase ale binelui și cele în curs de secularizare. Unul dintre scopurile acestei cărți, așadar, este de a contesta o metanarațiune istorică facilă care leagă modernitatea de secularizarea progresivă. Secularizarea se produce printr-o tensiune productivă și printr-un schimb cu religiosul, iar filologia culturală a bucuriei este lentila prin care se observă cel mai bine această dialectică.

Merită să menționez că termenii moderni „joy” (bucurie) și „freude” poartă o rezonanță diferită și mai mare decât echivalenții lor din limbile romanice. Cuvântul italian *gioia* și mai ales franțuzescul *joie* sunt fixate, în parte, de uzajul pe care l-au consacrat trubadurii din secolul XII și de folosirea tehnică a lui *joie* cu sens erotic: mă voi opri și aici în cartea mea. Poeții de limbă engleză nu au fost indiferenți la rezonanța erotică a cuvântului „joy”: așa apare, de exemplu, în volumul de sonete *Astrophil și Stella* al lui Sidney, iar Coleridge îl folosește din abundență în mai multe schițe de poezii adresate Sarei Hutchinson. Cu toate acestea, o anumită

diferență între uzajul anglo-american și cel galic este ilustrată de faptul că „Joy” a fost un nume feminin destul de frecvent în Anglia și America în ultima sută de ani, în timp ce în Franța expresia *fille de joie* încă mai poartă sensul, oricât de discret, de prostituată.

Metoda mea în *Istoria bucuriei* este de a alterna o vedere de ansamblu asupra unor segmente mai largi de istorie intelectuală și literară, pe de o parte, cu lecturi pe îndelete din opere selectate și fragmente literare, pe de altă parte. Am convingerea că filologia culturală a bucuriei pe care o propun îmbogățește și este îmbogățită de analiza critică atentă a textelor și fragmentelor selectate. În capitolele care urmează eu nu spun „marea poveste” a bucuriei, adică povestea pe care aș spune-o într-un mod mai exclusiv dacă aș fi un istoric în exclusivitate, ci mă apropiez dintr-o perspectivă interpretativă de opere individuale în care rezonanța culturală a bucuriei este îmbogățită semnificativ, în care psihologia ei este sondată în profunzime, iar dimensiunea ei etică – și erotică – cultivată. Explorez o gamă mai largă decât o fac majoritatea cercetătorilor în epoca noastră supraspecializată, incluzând în studiul meu cărți de la Biblie, Bunyan și Cartea lui Mormon; scrieri de Sappho și trubaduri provenșali, Guittone și Dante, Ronsard și Shakespeare, Martin Luther, Spenser și Donne, Toma d’Aquino, Spinoza și Shaftesbury, Defoe și Fielding, Edward Young și Jonathan Edwards, Felicia Hemans și Oscar Wilde, Schiller și Beethoven, Schopenhauer și Wagner, Nietzsche și Yeats, Emily Dickinson și Emerson, zeci de autori mai puțin cunoscuți, în special poeți și autori de predici din Renaștere până la Romantism și, mai ales, poeți romantici englezi. Poeziile lui Wordsworth și Coleridge, Blake și Shelley sunt piatra de temelie pe care s-a construit această lucrare; pasiunea mea pentru operele lor m-a îndemnat să acord atenție „bucuriei”, un cuvânt pe care ei îl folosesc atât de liber, și să examinez căile prin care i-a inspirat, ce au făcut cu ea și ce semnificații a ajuns ea să aibă în urma lor.

Deși *Istoria bucuriei* ar trebui să îi intereseze mai ales pe cei care studiază literatura, eu sper că am scris o carte care să mulțumească mai toate categoriile de cititori. Mai ales în Introducere și Concluzie, dar nu exclusiv, mă adresez oricui dorește să afle ce s-a înțeles și reprezentat drept bucurie de-a lungul timpului.

Câteva precizări de natură tehnică: am încercat să reduc notele la minim punând între paranteze numărul versurilor în cazul poeziilor și pieselor de teatru pe care le-am trecut și în bibliografie. În general, nu am dat numărul versurilor pentru poeziile mai mici de 200 de versuri ca să evit aglomerarea paginii cu mai multe cifre decât este necesar. Notele de la sfârșit conțin referințe scurte la titlurile din bibliografie.

Citatele din Biblie provin din trei texte: folosesc Versiunea Standard Revizuită (VSR), cu excepția cazurilor când discut Biblia în relație cu poezia engleză, Donne recitat prin ochii romanticilor, atunci folosesc Versiunea Regelui Iacob (VRI). Citatele în limba greacă sunt din *Noul Testament în limba greacă*, ediția a patra revizuită, editori Barbara Aland, Kurt Aland, et. al. (Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1993).

Traducerile din greacă, latină, franceză, italiană și germană îmi aparțin cu excepția cazurilor în care menționez alte surse – ceea ce se întâmplă foarte frecvent.